

Meritokratia reiluna epätasa-arvona – Nuorten käsityksiä mahdollisuuksien tasa-arvosta ja toimijuuden mahdollisuuksista

Katja Lötjönen

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstrakti

Artikkelissani tarkastelen nuorten käsityksiä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta ja toimijuuden mahdollisuuksista hyödyntämällä integroivaa monimenetelmällistä otetta. Mahdollisuuksien tasa-arvokäsityksiä koskevan kyselyaineiston perusteella nuorten orientaatiotyypit muodostuivat seuraavasti. Enemmistö oli *optimisteja*, jotka uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutuvan, mutta lähes yhtä paljon oli *kriittisiä*, jotka suhtautuivat siihen epäileväisesti. Pienin osuus oli kannastaan *epävarmoja*. Nuorten luokkapohdintoista koostuvassa laadullisessa aineistossa nuoret erittelivät käsityksiään siitä, mitkä tekijät yhteiskunnassa vaikuttavat toimijuuden mahdollisuuksiin. Nämä tekijät palautuivat rahaan, koulutukseen ja keskiluokkaisuuteen. Lisäksi nuoret hahmottivat pohdintoissaan käsitystapaa meritokratiasta reiluna epätasa-arvona. Eri orientaatiotyyppien nuoria yhdisti ajatus yhteiskunnan reiluudesta. Nuorten mielestä lähtökohdat elämään voivat olla epätasa-arvoisia, mutta reilu yhteiskunta mahdollistaa ahkeruuteen perustuvalla yksilötoimijuudella paremman elämän tavoittelun. Aineistoni nuoret ovat kasvaneet meritokraattisessa yhteiskunnassa, jossa ajan henki on korostanut yksilötoimijuuden vaadetta. Tämä heijastui heidän näkemyksissään. Reilun epätasa-arvon paikantuminen nuorten käsityksistä valottaa nuorten havaitsemia toimijuuden raameja yhteiskunnassa. Lisäksi se tarjoaa kehyksen ymmärtää sitä vuorovaikutusta, jota tapahtuu yhteiskunnan ja nuoren välillä hänen pyrkiessään meritokratian määrittämässä odotuksissa toteuttamaan toimijuuttaan.

ASIASANAT: epätasa-arvo, mahdollisuuksien tasa-arvokäsitykset, meritokratia, monimenetelmällinen tutkimus, yksilötoimijuus

Johdanto

Eriarvoisuutta on perinteisesti tarkasteltu makrotason ilmiönä, jossa tutkimuskohteena on ollut esimerkiksi tulo- ja terveyserot, eriarvoisuus koulutuksessa tai eriarvoisuuden periytyminen

(esim. Mattila 2020). Viime vuosina makrotason analyysien rinnalle on noussut mikrotason tarkastelu, jossa kysytään, millaisia yksilöiden käsitykset eriarvoisuudesta ovat (Bottero 2020). Yksilöiden käsityksiä on tutkittu muun muassa

liittyen yhteiskunnan rakenteisiin, kuten luokkaan, ja heidän omaan asemaansa (Irwin 2015; 2018). Yhteiskuntaluokan kontekstissa eriarvoisuuskäsityksiä on tutkittu myös selvittämällä käyttävtkö ihmiset edelleen luokkanimikkeitä kuvaillessaan sosiaalisia suhteita, millainen heidän oma asemansa luokissa on ja kuinka he käsittävät luokkia (Harrits & Pedersen 2018). Tuoreimpana Andersen kollegoineen (2021) on tutkinut tanskalaisnuorten käsityksiä etuoikeudesta, meritokratiasta ja eriarvoisuudesta.

Meritokratiaa ja eriarvoisuutta koskevien käsitysten yhteys on ollut enenevässä määrin mielenkiinnon kohteena muissakin tutkimuksissa 2000-luvulla (esim. Kang 2020; McCoy ym. 2013; Mijs 2021.) Niiden mukaan usko meritokratiaan näyttäisi lisäävän eriarvoisuuden hyväksyttävyyttä ja eriarvoisuuden lisääntyminen yhteiskunnassa taas vahvistaisi ihmisten uskoa meritokratiaan. Lisäksi eriarvoisissa yhteiskunnissa ihmiset ovat vähemmän huolestuneita eriarvoisuudesta kuin tasa-arvoisissa yhteiskunnissa. Tätä on selitetty meritokratialle annetulla oikeutuksella: Ihmiset hyväksyvät eriarvoisuuden, jos he ajattelevat yhteiskunnassa menestymisen olevan kiinni omista ansioista. Tällöin eriarvoisuuden syiden ja erityisesti ratkaisujen ajatellaan löytyvän ennemmin yksilöstä kuin yhteiskunnasta (esim. Alesina & Giuliano 2015). Ihmisillä on myös havaittu olevan taipumus puolustaa yhteiskunnassaan vallitsevia järjestelmiä, koska se palvelee heidän turvallisuutensa ja sosiaalisen hyväksynnän perustarpeita (Jost ym. 2004). Lisäksi ihmisten on havaittu muodostavan virheellisesti käsityksiä eriarvoisuudesta yhteiskunnassa. Käsityksiä muodostetaan yleensä oman lähipiirin perusteella kapea-alaisesti ja eriarvoisuuden määrää yhteiskunnassa aliarvioidaan. Tämä voi johtaa eriarvoisenkin vallitsevan järjestelmän hyväksymiseen reiluna. (Gimpelson & Treisman 2018; Hauser & Norton 2017.)

Pääsääntöisesti eriarvoisuus nähdään yhteiskunnassa makrotason haasteena, jota pyritään ratkaisemaan tasa-arvoa lisäämällä. Tasa-arvo voidaan ymmärtää niin mahdollisuuksien tasa-arvona kuin tulosten tasa-arvona. Jälkimmäinen on toteutunutta tasa-arvoa, kuten sitä, miten varallisuus on jakautunut yhteiskunnassa. Artikkelissani keskityn mahdollisuuksien tasa-arvoon, jolla tarkoitetaan sitä, miten menestymisen mahdollisuudet ovat jakautuneet yhteiskunnassa. (esim. Holli 2002.) Meritokratia on yhdenlainen pyrkimys lisätä tasa-arvoa. Meritokratia perustuu ajatukseen siitä, että jokaisella on omalla aktiivisuudellaan samat mahdollisuudet meritoitua ja siten pärjätä yhteiskunnan eri alueilla riippumatta taustatekijöistään (Trevisan ym. 2021).

Tarkastelen artikkelissani integroivalla monimenetelmällisellä otteella millaisia ovat ideologioiltaan ja arvoiltaan meritokraattisessa suomalaisessa yhteiskunnassa kasvaneiden 1990–2000-luvuilla syntyneiden nuorten käsitykset: 1) mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta suomalaisessa yhteiskunnassa ja 2) siitä, millaiset tekijät vaikuttavat yksilöiden toimijuuden mahdollisuuksiin yhteiskunnassa. Tutkimuskysymykset integroituvat toisiinsa siten, että määrälliseen aineistoon nojautuvan ensimmäisen tutkimuskysymyksen tulokset tarjoavat kehyksen toisen tutkimuskysymyksen nuorten luokkapohdinnoista tehtävälle laadulliselle analyysille. Integroivalla otteella pyrin lisäämään ymmärrystä siitä, miten erilaisen käsityksen yhteiskunnasta omaavat nuoret käsittävät toimijuuden mahdollisuuksia kyseisen yhteiskunnan jäseninä.

Sen sijaan, että tutkisin mitkä tekijät vaikuttavat toimijuuteen, tutkin nuorten käsityksiä toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä. Näin siksi, että nuoren käsitykset toimijuutensa mahdollisuuksista toimivat välittävänä tekijänä yhteiskunnan rakenteiden ja itse toimijuuden

välillä (Hitlin & Long 2009). Tällä tarkoitan sitä, että nuoren käsityksiin toimijuutensa mahdollisuuksista suodattuu sekä hänen käsityksensä meritokraattisen yhteiskunnan määrittämistä mahdollisuuksista, rajoitteista ja velvoitteista että hänen käsityksensä siitä, missä määrin hän pystyy suhteessa näihin rakenteellisiin tekijöihin tekemään haluamiaan valintoja ja toteuttamaan niitä elämässään. Vaikka käsitykset muodostuvat arkitiedon ja -kokemusten pohjalta eivätkä välttämättä vastaa objektiivista todellisuutta, voivat ne olla merkittävässä roolissa nuoren punnitessaan mahdollisuuksiaan (emt.).

Tutkin käsityksiä toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä nuorten yhteiskuntaluokkaa koskevien pohdintojen avulla. Yhteiskuntaluokkaan sisältyy ajatus hierarkkisuudesta ja epätasa-arvosta siten, että eri luokkiin kuuluvilla on eritasoinen asema yhteiskunnassa (ks. ammattiluokitukseen perustuvasta luokkarakennetutkimuksesta esim. Goldthorpe 1996 ja kulttuurisesta luokatutkimuksesta esim. Bourdieu 1984; 1986). Eritasoiset asemat yhteiskunnassa taas realisoituvat erilaisiin toimijuuden mahdollisuuksiin elämässä, jolloin yhteiskunnassa vallitsee jossain määrin epätasa-arvoinen asetelma mahdollisuuksien suhteen eri ihmisryhmien välillä. Tästä näkökulmasta juuri käsityksiä toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä on hedelmällistä tarkastella yhteiskuntaluokkaa koskevista pohdinnoista koostuvan aineiston kautta.

Käsityksiä on teoretisoitu sosiologisessa tutkimusperinteessä eri näkökulmista: ensimmäisten joukossa Émile Durkheimin (1980) kollektiivisten representaatioiden muodossa ja viimeisimpänä, erityisesti eriarvoisuustutkimuksen saralla, yksilöiden käsitysten (tai maallikkokäsitysten, engl. *lay perceptions*) avulla (esim. Andersen ym. 2021; Harrits & Pedersen 2018; Irwin 2015; 2018; ks. myös Bottero 2020). Tässä artikkelissa osal-

listun jälkimmäiseen keskusteluun. Ymmärrän nuorten käsitykset dynaamisina ymmärtämisen tapoina, jotka muodostuvat siinä monitasoisessa sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa, jossa nuoret elävät elämäänsä. Viimeaikaisissa yksilöiden käsityksiä koskevissa tutkimuksissa painopiste on ollut juuri mahdollisuuksien tasa-arvoon tai luokkaan liittyvissä käsityksissä. Jaan näiden tutkimusten analyttisen lähtökohdan tutkia sitä, miten yksilöt itse rakentavat arjessaan ymmärrystään ja siten käsityksiään eriarvoisuuteen liittyvistä asioista. Aloitan tämän kehystämällä sitä yhteiskunnallista ja ideologista kontekstia, jossa aineistoni nuoret ovat kasvaneet ja toimijuuttaan toteuttaneet.

Meritokratia nuorten mahdollisuuksien tasa-arvokäsitysten ja yksilötoimijuuden kasvualustana

Meritokratialla tarkoitetaan yhteiskuntaa, jossa yksilön asema määräytyy henkilökohtaisten taitojen ja saavutusten mukaan. Meritokratiaa on määriteltä sekä ideologiana, joka synnyttää ja oikeuttaa eriarvoisuutta, että oikeuteen ja kohtuuteen perustuvana oikeudenmukaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan ihannemallina. (Trevisan ym. 2021; ks. meritokratian historiasta Young 1967.) 1990-luvun merkittävien rakenteellisten muutosten, laman ja EU-jäsenyyden, myötä meritokratiaa painottava uusliberalistinen eetos sai jalansijaa Suomessa. Se perustui lupaukseen yhteiskunnasta, jossa kaikilla on samat mahdollisuudet pärjätä vapailla markkinoilla ja pärjääminen on kiinni vain yksilön omista valinnoista, ahkeruudesta ja kyvykkyydestä. (Siisiäinen 2014.)

Meritokraattinen yhteiskunta ja ajatus mahdollisuuksien tasa-arvosta tiivistyy lähtöoletukseen, jonka mukaan yksilöiden henkilökohtaiset ominaisuudet, kyvyt ja ansiot määräävät heidän asemansa, eikä esimerkiksi yksilön perhetausta.

Kansainvälisesti tarkasteltuna Suomessa mahdollisuuksien tasa-arvon on perinteisesti katsottu toteutuvan hyvin. Sitä on edesauttanut pienet tuloerot ja maksuton koulutus, jolloin perhetaustan on katsottu vaikuttavan maltillisesti lasten saavuttamiin asemiin. (Moisio 2006, 265.) Asennetutkimukset tukevat edelleen näitä väitteitä. Viimeisimmässä mahdollisuuksien tasa-arvokäsityksiä kartoittaneessa arvo- ja asennetutkimuksessa (Metelinen 2021) havaittiin suomalaisten usokovan mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen yhteiskunnassamme, sillä kansalaisilla on heidän mielestään hyvät mahdollisuudet kouluttautua ja edetä elämässään. Merkittävä muutos aikaisempaan oli, että nuoret eivät enää olleet niin huolestuneita tuloeroista kuin mitä saman ikäiset olivat aikaisemmin. Tätä selitettiin sillä, että 90-luvun rakennemuutoksista lähtien yhteiskunta nuorten kasvuympäristönä on muuttunut kohti yksilön toimijuutta painottavaa kilpailuyhteiskuntaa, jonka ilmapiirissä kasvaneet suhtautuvat tuloeroihin suopeammin (ks. mahdollisuuksien tasa-arvo- ja tuloerokäsitysten välisestä yhteydestä myös Kalenius 2020; Moisio 2006).

Meritokraattista kilpailuyhteiskuntaa painottava uusliberalistinen eetos laajensikin vaateita yksilön toimijuudelle. Se loi uudenlaisia tapoja ajatella hyvinvointiyhteiskuntaa ja yksilön roolia korostamalla yksilön tehokkuutta, innovatiivisuutta, kasvua ja omaa vastuuta hyvinvoinnista ja työllisyydestä vapailla markkinoilla. (esim. Julkunen 2001; Keskitalo-Foley ym. 2010; Piirainen & Saari 2002.) 1990-luvulta lähtien syntyneet suomalaiset ovat ensimmäisiä, jotka ovat eläneet koko lapsuutensa ja nuoruuttaan aikana, jolloin Suomessa siirryttiin aktiivista yksilötoimijuutta painottavaan kilpailukyvyyn mentaliteettiin. Heitä on kasvatettu pienestä pitäen siihen, että kaikki on mahdollista, kun vain tekee riittävästi töitä ja ponnistelee tavoitteiden saavuttamiseksi. Yksilön vastuuseen perustuva työmoraali vallitsi vahvana yksilön kunnian asiana Suomessa toki ennenkin

(ks. Kortteinen 1992), mutta nyt uutta oli se, että yksilötoimijuuden painottaminen vietiin järjestelmällisesti yhteiskunnan instituutioiden tasolle, kuten koulutusinstituutioon. Kyseisen sukupolven nuoria on esimerkiksi ohjattu peruskoulusta lähtien sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyteen (Opetusministeriö 2004, 8; Opetusministeriö 2009, 6).

Refleksiivisen jälkimodernin yhteiskuntateorioiden (esim. Beck ym. 1995) ajatukset toimijuudesta ovat linjassa uusliberalistisen eetoksen kanssa, sillä ne pohjautuvat yksilökeskeiseen toimijuuskäsitykseen. Siinä toimijuus ymmärretään rakenteiden resursoimina, ei rajoittamina, yksilön tietoisina ja itsenäisinä valintoina. Kyvykkään refleksiivisen toimijan katsotaan halutessaan voivan muuttaa sosiaalisia rakenteita toiminnallaan. Tällaista toimijuuskäsitystä on kritisoitu liian kapea-alaiseksi. Ensinnäkin se häivyttää takalalle yhteiskunnan kulttuurisia ja taloudellisia reunaehtoja ja siten eriarvoisuuden kysymyksiä (esim. Brannen & Nilsen 2005). Vaikka nuorten elämänvalinnat näyttäytyisivätkin yksilöllisinä valintoina, myös yhteiskunnalliset jaot, kuten yhteiskuntaluokka, määrittävät nuorten toimijuuden mahdollisuuksia (ks. koulutuksen periytyemisestä esim. Härkönen & Sirniö 2020). Lisäksi yksilökeskeinen toimijuuskäsitys kaippaa ajallisen ulottuvuuden vahvistamista (ks. Emirbayer & Mische 1998), jota tarvitaan erityisesti nuoria tutkittaessa. Nuorten käsitykset omista toimijuuden mahdollisuuksistaan nimittäin heijastuvat siitä, minkä he kokevat heille olleen aiemmin elämässä mahdollista, ja vaikuttavat siihen, minkä he katsovat heille tulevaisuudessa olevan mahdollista.

Näin ollen ymmärrän toimijuuden yksilön mahdollisuutena tehdä valintoja omaa elämäänsä koskevilla asioilla ja toteuttaa intentionaalisesti itselle tärkeitä päämääriä. Näen toimijuuden kuitenkin relationaalisena, sillä se tapahtuu suhteessa sekä ympäröivään sosiaaliseen maail-

maan, eli ihmisiin, instituutioihin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin, että meritokratian sävyttämään ajalliseen periodiin, jossa nuori on elänyt, parhaillaan elää ja tulevaisuuttaan hahmottaa (vrt. Evans 2007 sidotusta toimijuudesta, engl. *bounded agency*). Nämä toisiinsa kietoutuvat tekijät muokkaavat nuoren käsityksiä toimijuuden mahdollisuuksista mahdollistamalla, rajoittamalla ja velvoittamalla. Tämä taas osaltaan voi vaikuttaa nuoren toimijuuteen käytännössä (ks. Hitlin & Long 2009).

Aineisto, menetelmät ja analyysin kulku

Artikkeli perustuu laatimallani verkkokyselylomakkeella Kuopion seutukunnan oppilaitoksissa vuonna 2015 keräämääni määrälliseen ja laadulliseen aineistoon. Vastajat ovat koulutuksen piirissä olevia 15–25-vuotiaita nuoria. Kyselyyn osallistuttiin ainakin kymmenestä peruskoulusta, kahdesta lukiosta, yhdestä ammattikoulusta, ammattikorkeakoulusta ja yliopistosta. Peruskoulun yhdeksäsluokkalaiset ja ammattikoululaiset vastasivat pääosin oppitunneilla, lukiolaiset kotitehtävänä ja ammattikorkeakoulu- ja yliopistopiskelijat vapaa-ajallaan. Osallistumisen vapaaehtoisuutta painotettiin nuorille ja osallistujille annettiin mahdollisuus jättäytyä pois kesken vastaamisen. Siitä huolimatta tällainen asetelma muodostaa tutkimuseettisesti kysymyksen siitä, kokiko jokainen osallistuja aidosti osallistumisen vapaaehtoisena erityisesti silloin, kun osallistuminen tapahtui osana opetusta. Vaikka tilanteissa tarjottiin vaihtoehtoja tekemistä, osa osallistujista on voinut osallistua tutkimukseen, vaikka ei aidosti olisi halunnut.

Tarkkaa tietoa siitä, mikä osuus mistäkin oppilaitoksesta lopulta osallistui tutkimukseen ei ole, eikä tutkimuksen vastausprosenttia ja katoa voi määrittellä. Kyse on ei-satunnaisesta näytteestä, jossa olen määritellyt perusjoukon Kuopion seu-

tukunnan oppilaitoksista, mutta en voi todentaa osallistujien edustavan perusjoukkoa siinä määrin, että tutkimuksen kuvailevia tuloksia voisi tilastollisesti yleistää koskemaan perusjoukkoa. Tämän vuoksi yhdistin analyysissäni ei-satunnaiselle näytteelle yhteyksien kartoittamiseen sopivia eksploratiivisia tilastollisia- ja laadullisia analyysimenetelmiä. Näyte koostuu 532 vastaushetkellä 15–25-vuotiaasta 1990–2000-luvulla syntyneestä nuoresta. Vastajien jakautuminen sukupuolen, opiskelupaikan ja iän mukaan on esitetty taulukossa 1.

TAULUKKO 1. Vastajien sukupuolen, opiskelupaikan ja iän mukaiset prosenttijakaumat

TAUSTAMUUTTUJA	%
SUKUPUOLI*	
Nainen	68,8
Mies	30,1
Jokin muu	1,1
MISSÄ OPISKELEE	
Peruskoulu	27,5
Ammattikoulu	18,8
Lukio	17,3
Ammattikorkeakoulu	18,8
Yliopisto	17,5
IKÄ	
15–16 v.	36,1
17–19 v.	24,8
20–22 v.	19,7
23–25 v.	19,4

*Perustuu vastaajan omaan identifiikaatioon

Tilastollinen aineisto koostuu taustamuuttujista ja kuudesta väittämästä, jotka mittasivat mielihetimitä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen suomalaisessa yhteiskunnassa liittyvistä asioista. Väittämät on analyysia varten uudelleen luokiteltu kolmiluokkaisiksi. Laadullinen aineisto koostuu 56 osallistujan avovastauksesta, joissa nuoret pohtivat käsityksiään ja kokemuksiaan

teiskuntaluokasta¹. Vastauksista kertyi tekstiä 15 liuskaa fonttikooalla 11 ja 1,5 rivivälillä kirjoitettuna. Vastausten pituus vaihteli muutamasta rivistä lähes sivuun.

Integroivan monimenetelmällisen tutkimuksen kriteerien on katsottu täyttyvän silloin, kun tutkimuksessa hyödynnetään useampaa kuin yhtä menetelmää, metodologiaa, lähestymistapaa tai teoriaa sekä integroidaan niihin perustuvia tuloksia toisiinsa (esim. Creamer 2018; Moran-Ellis ym. 2006; Seppänen-Järvelä ym. 2019). Hyödynsin tutkimuksessani integroivaa monimenetelmällistä otetta yhdistämällä laadullista ja määrällistä lähestymistapaa aineistojen, analyysin ja tulkinnan tasoilla. Menetelmällisesti hyödynsin klusteri- ja teema-analyysejä. Klusterianalyysiin liittyvä teoria ei ole kovinkaan jäsentynyt ja vaatii tutkijalta laadullista tulkintaa. Tilastolliseksi menetelmäksi se onkin varsin intuitiivinen ja heuristinen menetelmä. (Nummenmaa 2009.) Klusterianalyysiä on käytetty nuoria tutkittaessa erilaisten orientaatiotyyppien kartoittamisessa ja niiden piirteiden kuvailussa (esim. Amnå & Ekman 2014; Saari & Lötjönen 2022; Tzankova ym. 2021). Klusterianalyysin tarkoituksena analyysissäni oli löytää mahdollisuuksien tasa-arvoon liittyviä käsitteitä mittaavia muuttujia koskevista vastauksista yhteisyyksiä ja jakaa niiden perusteella vastaajat sisäisesti mahdollisimman samanlaisiin ja keskenään mahdollisimman erilaisiin ryhmiin. Valitsin analyysiin sisällöllisesti kuusi sellaista väittämää, jotka joko mittasivat käsitteitä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta sinänsä tai joiden on tässä artikkelissa kuvaamissani aikaisemmissa tutkimuksissa havaittu olevan yhteydessä siihen. (ks. taulukko 2.) Käytin two step -klusterianalyysiä ja etäisyyden mittaamiseen log-likelihood-arvoja (ks. two step -klusteroinnista esim. Norusis 2011, 394–396).

Sisällöllisesti toimivin ratkaisu tuotti kolme klusteria mahdollisuuksien tasa-arvon käsittämisen orientaatiotyypeiksi. Tyyppien sisäinen ja keskinäinen tarkastelu osoitti niiden kuvaavan nuorten kriittistä ja toisaalta optimistista suhtautumista mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen. Näin ollen nimesin orientaatiotyypit: 1) *Kriittiseksi*, jotka suhtautuvat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen epäileväisesti (n = 226; 42,5 %), 2) *Optimistiseksi*, jotka uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen (n = 253; 47,6 %) ja 3) *Epävarmoiksi*, joilla ei ollut muodostunut asiaan mielipidettä (n = 53; 10 %). Muodostin klusteriryhmään kuulumista mittaavan orientaatiotyyppimuuttujan ja tarkastelin orientaatiotyyppijä taustamuuttujien mukaan saadakseni selville, millaisista nuorista eri orientaatiotyypit koostuivat.

Orientaatiotyypeistä vain kriittiset ja optimistiset kirjoittivat avovastauksia, joten laadullinen analyysi kohdistui heidän käsityksiinsä. Ryhmittelin vastaukset ensin klustereittain erilleen ja kävin jokaisen vastauksen molempien klusterien sisällä läpi etsien yhteisiä teemoja. Tässä vaiheessa huomasi nuorten kertovan avovastauksissa luokkakäsityksistään ja -kokemuksistaan toimijuuden mahdollisuuksia koskevien käsitystensä kautta. Jatkoisin analyysiä aineistolähtöisesti teema-analyysillä, jolla paikansin nuorten luokkapohdinnoista erityisesti toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavia teemoja (ks. teema-analyysistä Eskola & Suoranta 2008; Tuomi & Sarajärvi 2018).

Integroiva monimenetelmällinen ote toteutui aineiston, analyysin ja tulkinnan tasoilla siten, että integroin orientaatiotyypit laadullista analyysiä ohjaavaksi kehykseksi. Lisäksi tulkintani siitä, että laadullisessa aineistossa nuoret kertoivat luokka-

1 Tehtävänanto kyselylomakkeessa: Jos haluat, voit alle kertoa ajatuksistasi ja kokemuksistasi, jotka liittyvät henkilökohtaiseen yhteiskuntaluokkasi kokemukseesi erilaisissa tilanteissa (kuten kotona, koulussa, työssä, harrastuksissa jne.)

TAULUKKO 2. Prosenttijakaumat kuudesta klusteroinnissa käytetystä väittämästä

N=532	%		
	Täysin tai jokseenkin eri mieltä	Ei samaa eikä eri mieltä	Täysin tai jokseenkin samaa mieltä
Suomessa kaikilla on samat mahdollisuudet pärjätä elämässään	37,8	19,4	42,9
Kaikilla suomalaisilla on mahdollisuudet kouluttautua niin pitkälle kuin haluaa, kyse on vain henkilön omasta halusta	19,9	17,9	62,2
Sillä millaiseen perheeseen on syntynyt ei ole merkitystä siihen, miten pärjää elämässään	49,8	19,9	30,3
Suomalaisessa yhteiskunnassa ei ole ongelmallisen suuria tuloeroja	55,8	24,1	20,1
Suomessa ei voida enää tehdä eroja ihmisten välille yhteiskuntaluokan perusteella	36,7	31	32,3
Yhteiskuntamme on oikeudenmukainen ja reilu	27,6	32,7	39,7

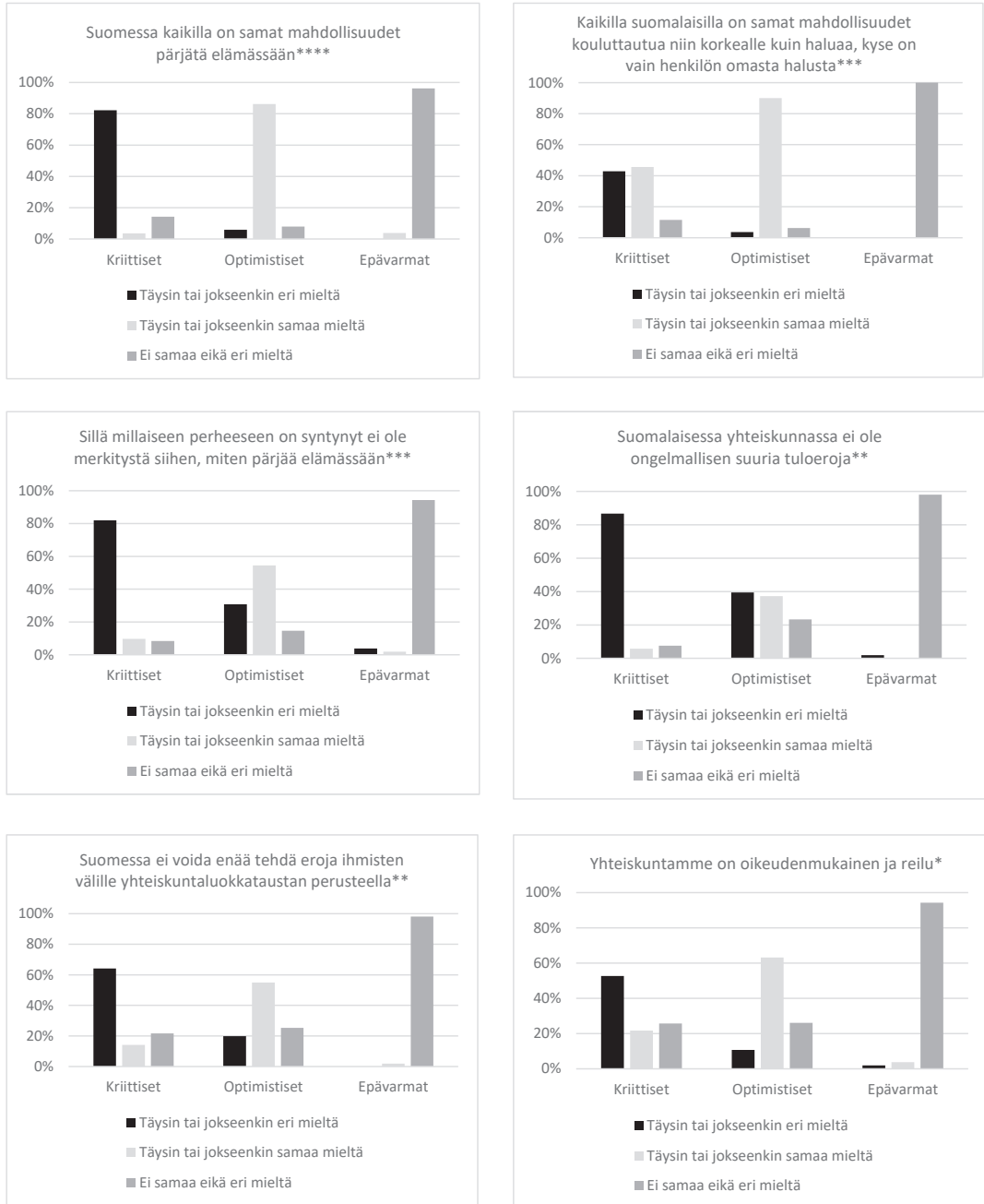
käsityksistään ja -kokemuksistaan toimijuuden mahdollisuuksia koskeviin pohdintoihinsa pohjautuen, ohjasi valintaa klusteroida juuri mahdollisuuksien tasa-arvoon liittyvien muuttujien perusteella. Täten integroiva monimenetelmällinen ote syvensi analyysia ja tulosten tulkintaa kahteen suuntaan, sekä määrällisestä laadulliseen että päinvastoin.

Nuorten käsityksiä yhteiskunnasta: Mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisen orientaatiotyypit

Nuoret kertoivat käsityksistään suomalaisesta yhteiskunnasta vastaamalla kuuteen mahdollisuuksien tasa-arvoon eri tavoin liittyvään monivalintaväittämään (ks. Taulukko 2). Nuorten näkemykset mahdollisuuksien tasa-arvosta kiteytyivät vahvimmin väittämässä "Suomessa kaikilla on samat mahdollisuudet pärjätä elämässään". Kyseinen väittämä jakoi mielipiteet vahvimmin eri orientaatiotyyppien välillä. Siinä missä optimistisista selkeä enemmistö oli väittämän kanssa samaa mieltä, oli kriittisten selvä enemmistö eri mieltä. Epävarmoista lähes kaikki eivät ol-

leet samaa eivätkä eri mieltä. Optimistiset olivat muutenkin pääsääntöisesti samaa mieltä väittämien suhteen ja uskoivat siten mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen. Vastaavasti kriittiset olivat pääsääntöisesti eri mieltä ja suhtautuivat siten epäileväisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen. Epävarmat eivät olleet minkään väittämän kohdalla samaa eivätkä toisaalta myöskään eri mieltä. (ks. kuvio 1.)

Taustamuuttujien perusteella selkeimmät erotteot orientaatiotyyppien välille muodostivat sukupuoli, vastaajan tämän hetken koulutustaso ja ikä (ks. taulukko 3). Siinä missä naiset ja korkeakouluissa opiskelevat, erityisesti ammattikorkeakoululaiset, olivat vahvasti edustettuina kriittisten ryhmässä, optimististen orientaatiotyyppissä miesten ja peruskoululaisten osuus oli suurempi. Epävarmojen ryhmä koostui peruskoulu- ja ammattikoululaisista, ja ryhmän enemmistön muodostivat miehet. Eri ikäryhmät olivat tasaisesti edustettuina kriittisten orientaatiotyyppissä, mutta nuorimmat, 15–19-vuotiaat olivat 20–25-vuotiaita vastaajia vahvemmin edustettuina optimististen ja erityisesti epävarmojen ryhmissä. Kuvailen

KUVIO 1. Mahdollisuuksien tasa-arvoa mitanneiden muuttujien hajonnat esitettyinä klustereittain ja muuttujan merkitys klusteroinnin muodostumisessa²

² Muuttujan merkitys klusterimallin muodostumisessa merkitty *-merkeillä. Mitä useampi * sitä korkeampi input importance -arvo muuttujalla oli ja siten sen vahvemmin muuttuja ohjasi klusterimallin muodostumista.

TAULUKKO 3. Orientaatiotyypit kuvailtuna taustamuuttujien avulla. Suhteelliset osuudet on esitetty sekä klustereittain että suluissa taustamuuttujaryhmittäin.³

TAUSTAMUUTTUJA (n)	%		
	Kriittiset	Optimistiset	Epävarmat
SUKUPUOLI			
Nainen (366)	80,3 (48,9)	67,7 (46,4)	32,7 (4,6)
Mies (160)	19,7 (27,5)	32,3 (50,6)	67,3 (21,9)
MISSÄ OPISKELEE			
Peruskoulu (143)	14,0 (21,7)	33,2 (58,0)	59,2 (20,3)
Ammattikoulu (98)	18,1 (40,8)	15,2 (38,8)	40,8 (20,4)
Lukio (90)	19,5 (47,8)	18,8 (52,2)	0
Ammattikorkeakoulu (98)	28,1 (63,3)	14,4 (36,7)	0
Yliopisto (91)	20,4 (49,5)	18,4 (50,5)	0
IKÄ			
15–16 v. (192)	24,3 (28,6)	42,3 (55,7)	56,6 (15,6)
17–19 v. (132)	24,3 (41,7)	21,7 (41,7)	41,5 (16,7)
20–22 v. (105)	24,8 (53,3)	19,0 (45,7)	1,9 (1,0)
23–25 v. (103)	26,5 (58,3)	17,0 (41,7)	0
ARVIO LAPSUUDEN PERHEEN AIKAISESTA TOIMEENTULOSTA			
Heikko tai erittäin heikko (59)	14,2 (54,2)	9,1 (39,0)	7,5 (6,8)
Kohtalainen (261)	49,6 (42,9)	47,0 (45,6)	56,6 (11,5)
Hyvä tai erittäin hyvä (212)	36,3 (38,7)	43,9 (52,4)	35,8 (9,0)
ARVIO OMASTA TOIMEENTULOSTA NYT			
Heikko tai erittäin heikko (146)	33,6 (52,1)	22,1 (38,4)	26,4 (9,6)
Kohtalainen (271)	51,8 (43,2)	51,8 (48,3)	43,4 (8,5)
Hyvä tai erittäin hyvä (115)	14,6 (28,7)	26,1 (57,4)	30,2 (13,9)

seuraavaksi taustamuuttujien avulla tarkemmin, millaisista nuorista mahdollisuuksien tasa-arvo-käsityksen toteutumisen orientaatiotyypit tyypillisesti koostuivat.

Kriittisten orientaatiotyyppi edusti reilua 40 prosenttia vastaajista. He suhtautuivat epäileväises-

ti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen ja olivat erityisesti rakennekriittisiä. He kokivat orientaatiotyypeistä vahvimmin, että Suomessa on ongelmallisen suuria tuloeroja ja että eroja ihmisten välille muodostuu yhteiskuntaluokkien perusteella. He olivat myös sitä mieltä, että sillä millaiseen perheeseen on syntynyt, on merkitystä

³ Klusterin suunnassa sarakkeittain esitetyt prosentiosuudet kertovat, kuinka klusterit muodostuvat sisäisesti eri taustamuuttujien ominaisuuksista (esim. missä määrin kriittisissä on edustettuina naiset ja missä määrin miehet) ja taustamuuttujan suunnassa riveittäin esitetyt prosentiosuudet kertovat, miten tietyn taustamuuttujan eri ryhmät ovat jakautuneina eri klustereihin (esim. miten naiset jakaantuivat kriittisiin, optimistisiin ja epävarmoihin).

elämässä pärjäämiseen. Lisäksi he epäilivät muita enemmän yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta, reiluutta ja sitä, että kaikilla olisi samat mahdollisuudet pärjätä elämässään. Poikkeuksen kriittisten mielipiteisiin teki väittämä "Kaikilla suomalaisilla on samat mahdollisuudet kouluttautua niin korkealle kuin haluaa, kyse on vain henkilön omasta halusta", jonka kanssa lähes puolet oli samaa mieltä. Vaikka eri mieltä olevien osuus oli lähes yhtä suuri, kriittiset osoittivat luottoa koulutuksen tasa-arvoon. Kriittinen opiskeli todennäköisimmin ammattikorkeakoulussa tai suhteellisen todennäköisesti yliopistossa tai lukiossa. Hän oli mitä todennäköisimmin 20–25-vuotias nainen. Kriittisistä puolet arvioivat sekä lapsuudenaikaisen että vastaushetken toimeentulonsa kohtalaiseksi. Heissä oli optimistisia tyypillisemmin niitä, jotka arvioivat toimeentulonsa heikoksi tai erittäin heikoksi ja toisaalta optimistisia harvemmin heitä, joiden mielestä heidän toimeentulonsa oli ja on hyvä tai erittäin hyvä.

Optimistiset oli suurin orientaatiotyypeistä sisältäen lähes puolet vastaajista. He uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen, erityisesti koulutuksen tasa-arvoon sekä siihen, että Suomessa kaikilla on samat mahdollisuudet pärjätä elämässään. Enemmistö optimistisista koki, että perhetaustalla ei ole merkitystä yksilön elämässään pärjäämiseen ja että Suomessa ei voi enää tehdä eroja ihmisten välille yhteiskuntaluokan perusteella. Heidän mielestään yhteiskuntamme onkin oikeudenmukainen ja reilu. Kuitenkin tuloerojen osalta optimistisetkin osoittivat rakennekriittisyyttä, sillä lähes 40 prosenttia piti tuloeroja Suomessa ongelmallisen suurina. Tosin lähes yhtä suuri osuus ei nähnyt niitä ongelmallisina. Optimistisista kaksi kolmasosaa oli 15–19-vuotiaita. Kolmannes oli peruskoululaisia ja loput jakautuivat varsin tasaisesti toiselle ja kolmannelle asteelle. Vähiten heitä löytyi ammattikorkeakoulusta. Optimistisista miehiä oli kolmannes, joten heitä oli tyypillisemmin optimistisissa kuin kriittisissä. Optimististen arvio

toimeentulostaan sekä lapsuuden perheessä että vastaushetkellä oli orientaatiotyypeistä myönteisin.

Selkeästi pienin orientaatiotyypeistä, vain kymmenesosa vastaajista, oli epävarma *ei samaa eikä eri mieltä* -orientaatiotyyppi, sillä heistä lähes kaikki vastasivat jokaiseen kuuteen väittämään kyseisellä tavalla. He suhtautuivat väittämiin neutraalisti tai olivat epävarmoja. Todennäköisesti elämää suuntaavien valintojen tekeminen ei ollut heille vielä ajankohtaisia ja sitä kautta epätasa-arvoisuuden kokemukset olivat vähäisempiä ja niiden pohtiminen vierasta. Tätä tukee se, että epävarmat olivat yhtä vastaajaa lukuun ottamatta 15–19-vuotiaita ja lähes kaksi kolmasosaa peruskoululaisia ja loput ammattikoululaisia. Voi myös olla, että heille epätasa-arvoisuuden pohtiminen oli kipeä asia, joka oli helpompi ohittaa kuin eritellä. Yksi selittävä tekijä saattoi olla myös se, että nämä ryhmät vastasivat kyselyyn pääosin oppitunnin aikana. Vaikka kyselyyn osallistuminen oli vapaaehtoista, saattoivat he haluta vastata mahdollisimman nopeasti, jolloin *ei samaa eikä eri mieltä* oli toimiva vastustapa. Epävarmat oli ainut orientaatiotyypeistä, jossa selkeä enemmistö oli miehiä. Epävarmat arvioivat lapsuutensa toimeentulon orientaatiotyypeistä vahvimmin kohtalaiseksi, mutta vastaushetken toimeentulon arviot jakaantuivat heillä muita tasaisemmin.

Nuorten käsityksiä toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä

Sekä kriittisesti että optimistisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen suhtautuvat nuoret tekivät ymmärrettäväksi yhteiskuntaluokanäkemyksiään sanoittamalla käsityksiään toimijuuden mahdollisuuksista yhteiskunnassa. Se kertoo nuorten varsin tarkkasilmäisestä otteesta havainnoida yhteiskuntaluokan eriarvoistavia vaikutuksia. Nuorten pohdinnat nousivat heidän omista kokemuksistaan ja erityisesti asioista, joi-

den he olivat havainneet itsellään olevan paremmin tai kehnommin kuin muilla ympäristössään. Nuorten käsityksissä näkyi selkeänä suhde mahdollisuuksien tasa-arvon ja toimijuuden välillä, mikä ilmensi yksilötoimijuudelle ominaista meritokraattisen yhteiskunnan ja omalla vastuulla olevan toimijuuden välistä vahvaa sidosta. Nuoret erittelivät rinnakkain sitä, mitkä tekijät määrittävät mahdollisuuksia toimijuuteen, ovatko samat mahdollisuudet kaikille olemassa ja miten mahdollisuuksia voi lunastaa menestykseksi. Luokittelin nuorten pohdinnat kolmeen teemaan: rahaan, korkeakoulutukseen ja keskiluokkaisuuteen. Lisäksi kokoavana teemana pohdinnoista heijastui meritokraattisen yhteiskunnan vaatimukset yksilötoimijuudesta, joka palautui nuorten pohdinnoissa yksilön vastuuseen, järkeviin koulutusvalintoihin ja ahkeralla työllä lunastettavissa olevaan menestykseen. Kuvaan seuraavaksi kriittisten ja optimististen orientaatiotyyppien välisiä yhteneväisyyksiä ja eroja näistä teemoista.

"Kuha on rahaa" – Taloudellinen vakaus perimmäisenä toimijuuden mahdollistajana

Paikansin aineistosta vahvimpana teemana rahan, joka läpäisi myös muut teemat. Aikaisemman tutkimuksen tavoin nuorten pohdinnoissa erilaisista mahdollisuuksista erottuivat selkeästi varallisuuserot (esim. Andersen ym. 2021; Irwin 2015; 2018). Jako köyhiin ja rikkaisiin oli identifioitavissa nuorten teksteissä siten, että rikkaila katsottiin olevan enemmän mahdollisuuksia elämässään. Raha määritteli vastauksissa mahdollisuuksia elämään ja toimijuutta peilattiin sen kautta. Tämän yksi nuorista tiivistä toteamukseen: "Kuha on rahaa". Optimistiset kirjoittivat kriittisiä tyypillisemmin keskiluokkaisen vauraasta lapsuudesta, jossa rahaa riitti ruokaan, harrastuksiin, mökkiin ja matkusteluunkin siten, että rahaa ei tarvinnut erikseen miettiä. Kriittisten keskuudessa taas kirjoitettiin tavallisemmin köyhyydestä ja

siihen liittyvästä häpeästä. Rahan merkitys näyttyi varsin erilaisena optimististen ja kriittisten lapsuudessa. Siinä missä raha oli optimistisille enemmän näkymätön ja arjessa merkityksetön, liittivät kriittiset rahan niukkuutta arjen haasteisiin ja rajoitteisiin:

Olen "myöhemmällä iällä" miettinyt, että vanhempieni kuuluttua keskituloisten luokkaan, olen saanut kaiken (oikeasti) tarvittavan: ruokaa, vaatteita, harrastus, koulutus jne. [...] Nuorempana en ole ajatellut asioita tällä tavalla sen kummemmin, olen ollut vain perustyytyväinen elämääni. (Optimistinen, nainen, ammattikorkeakoulu, 20 v.)

Meidän perheemme oli todella köyhä. Esimerkiksi meille haettiin leivät leipäjonosta. Oli itselle kivaa, kun leipäjonosta sai monesti hyviä leipiä, mitä ei muuten olisi ollut, mutta se erotti meidät selkeästi kavereista ja toi häpeän tunteita. Meillä oli perheessä paljon mielenterveys- ja päihdeongelmia sekä työkyvyttömyyttä. Kodin asioista ei saanut puhua ja niitä piti peitellä. (Kriittinen, nainen, yliopisto, 24 v.)

Taloudellinen jako ei kuitenkaan ollut näin mustavalkoinen kriittisten ja optimististen välillä, sillä optimististen joukosta erottui ryhmä yliopistossa opiskelevista naisista, jotka kertoivat lapsuudenperheensä niukasta taloudellisesta tilanteesta. He kirjoittivat katkerastikin taloudellisista rajoitteista suhteessa omaan toimijuuteensa lapsuudessaan, kuten harrastusten puutteesta ja toisaalta yliopisto-opiskelupaikan saavuttamisen ylpeydestä ja sen erityislaatuisuudesta. Siinä missä kriittisten kohdalla lapsuuden kokemukset jostakin paitsi jäämisestä rahan puutteen vuoksi alleviivasivat rahan merkitystä, vähävaraisen lapsuuden eläneet yliopistossa opiskelevat naiset näyttivät suhtautuvan optimistisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen. Näiden nuorten naisten kokemukset ovat verrattavissa aikaisempien tutkimusten tuloksiin työläistaustaisten naisten

kokemuksista akateemisessa maailmassa (esim. Käyhkö 2014). Erityisesti heidän vahva kokemukseensa siitä, että yliopisto-opiskelupaikka oli arvokas itse omalla työllä hankittu meriitti ja jotakin mikä ei ole tavallista "heidänlaisilleen", rinnastui vahvasti aikaisempaan tutkimukseen:

Nykyisenä korkeakouluopiskelijana köyhä, vaikea lapsuus tulee uusille tuttavuuksille usein yllätyksenä. Tavallaan koen kuuluvani vähemmistöön. Välillä ajattelen, olenko yhtä hyvä kuin muut ja toisinaan ajattelen, että saavutukseni on arvokkaampi, koska olen joutunut tekemään sen takia ehkä enemmän töitä ja olen kohonnut luokassa eniten. (Optimistinen, nainen, yliopisto, 21 v.)

Nämä vastaajat myös tiedostivat luokkanousunsa ja kokivat, että juuri yliopisto-opiskelu mahdollistaa sosiaalisen liikkuvuuden (vrt. Moisio 2006). Tämä vahvisti heidän uskoaan koulutuksen tasa-arvoon ja toi luottoa taloudellisesti vakaampaan tulevaisuuteen, mikä tuki heidän käsitystään mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta yhteiskunnassa. Nämä nuoret toteuttivat meritokraattista yksilötoimijuuden ihannetta (vrt. esim. Julkunen 2001; Keskitalo-Foley ym. 2010) uskoen nousevansa omalla työllään koulutuksen avulla keinoista oloista kohti jotain oletetusti parempaa. Tässä koulutus nähtiin paremman taloudellisen tilanteen, elämänmahdollisuuksien ja siten vahvemman yksilötoimijuuden mahdollistajana.

"Miksi kukaan jättäisi opiskelematta ja olisi vielä ylpeä siitä?" – Korkeakoulutus vastuullisen yksilön valintana

Rahan lisäksi kriittisesti ja optimistisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen uskovien käsityksiä yhdisti luotto korkeakoulutukseen toimijuuden mahdollisuuksien lisääjänä. Tanskalaisnuorten tavoin (Andersen ym. 2021) aineistoni nuoret olivat tietoisia koulutuksen roolista mah-

dollistajana, ja koulutuksen yhteys yksilötoimijuuteen oli heille varsin kirkas. Tämä tiivistyi siinä, kuinka nuoret puhuivat oikean koulun ja ammatin valitsemisen tärkeydestä. Koulutus niputettiin usein yhteen tulojen kanssa ja nuoret puhuivat "korkeasti koulutetuista ja hyvä- tai suurituloisista". Kuitenkin painotus, jolla kriittiset ja optimistiset kirjoittivat koulutuksesta, oli erilainen. Eroja tuotti se, missä nuori opiskeli, ja erityinen vedenjakaja käsityksissä oli korkeakoulupaikka. Korkeakoulussa opiskelevat kriittiset kirjoittivat yksilön vastuusta kouluttautua ihmetellen sitä, "miksi kukaan jättäisi kouluttamatta itseään ja olisi vielä ylpeä siitä?". Lisäksi he liittivät koulutuksen muihin yksilössä arvostettaviin ominaisuuksiin, kuten loogisuuteen ja empaattisuuteen. Näin he pukivat sanoiksi käsitystään yksilötoimijuudesta yksilön omana vastuuna kouluttautumisestaan, jossa korkeakoulutus on yhteydessä kunnan kansalaisuuteen ja varteenotettavaan menestyjään (ks. esim. Keskitalo-Foley ym. 2010). Lisäksi he tekivät yksilön kyvykkyyttä arvioivia erotteluja korkeasti koulutettujen vanhempien lasten ja muiden välille:

Pienellä otannalla voisin kuitenkin vetää johtopäätöksen, että korkeammalle koulutettujen vanhempien lapset ovat keskimäärin analyyttisempiä, loogisempia, empaattisempia ja useampia näkökulmia huomioivia, kun taas toinen ääripää on ehkä kärjistettyinä hieman yksioikoinen, mustavalkoinen, tunteisiin pohjaava ja staattinen. Tämä ei tietenkään päde kaikkiin, mutta itse olen ainakin jonkinlaista eroa havainnut. (Kriittinen, nainen, yliopisto, 18 v.)

Optimistiset sen sijaan toivat esille perheensä toiveita tai vaatimuksia koulutuksensa suhteen. Heille lukio- ja korkeakoulutus näyttäytyivät perinteinä ja korkeakoulutuksen pariin hakeutuminen oli kyseenalaistamaton itsestäänselvyys. Se oli siis enemmän vanhempien kuin yhteiskunnan vaatimukseen vastaamista, tosin vanhemmat huolehtivat heidän puolestaan samalla yhteiskunnan

vaatimuksiin vastaamisesta. Optimistiset painotivat ennen kaikkea vanhempien asenteen merkitystä koulutukseen lastensa koulutuspolun ja elämän määrittäjänä:

Ylä-asteikäisenä tuli useinkin kuultua luokkavereilta olevansa "porvari", en kylläkään kokenut asiaa sen enempää hienona kuin haittaavanaakaan. Kotona on arvostettu koulutusta todella paljon, esimerkiksi ammattikoulun valitsemista ei olisi hyväksytty. Tuntuu, että moni on odottanut korkeakoulutusta ja pitkälti odotettiin että valitsen äitini ammatin (niinkuin teinkin). (Optimistinen, nainen, yliopisto, 23 v.)

Isälleni ei riittänyt se, että menen lukioon, vaan kysymykseen ei tullut mikään muu kuin hänen päättämänsä lukio. Jouduin isoihin riitoihin hänen kanssaan, koska olisin halunnut toisaalle. Toisaalta korkeakoulutetun luokka on aiheuttanut paineita, toisaalta se on helpottanut elämääni. Loppujen lopuksi elämän "pilaaminen" riippuu täysin vanhempien asenteista. (Optimistinen, nainen, lukio, 17 v.)

Mahdollisuuksien tasa-arvo nojaa vahvasti tasavertaisuuteen mahdollisuuksiin kouluttautua, mikä mahdollistaa sosiaalista liikkuvuutta tasaamalla luokkataustan vaikutuksia (Moisio 2006). Samalla kun koulutuksen eriarvoistuminen on Suomessa ollut viime vuosina kasvussa (esim. Härkönen & Sirniö 2020; Kosunen 2021, 68–75), myös luokkataustan on suurelta osin todettu olevan siten sosiaalisesti periytyvää, että koulutus ei rakenteellisesti pysty sitä murtamaan (Naumanen & Silvennoinen 2010). Tämä oli nähtävissä myös optimististen käsityksissä heidän kertoessaan koulutusvalintojensa periytymisestä, johon oli vaikuttanut vanhempien korkeakoulutuksen merkitystä koskevat asenteet. Kriittisten joukosta tällaista vanhempien vahvaa roolia korkeakoulutukseen hakeutumisessa ei kerrottu, vaan siihen liittyvän yksilötoimijuuden toteuttaminen lepäsi enemmän heidän omilla harteillaan.

"Tavallisiin kuuluvat" – Keskiluokkainen luokattomuus toimijuuden vapautena

Kolmantena teemana erityisesti optimististen käsityksissä painottui kokemus keskiluokkaisuudesta, johon nuoret liittivät koulutuksen tavoin myös taloudelliset resurssit. Keskiluokkaisuuteen liittyvät pohdinnat palautuivat kuvailuun asemasta, jossa ei olla köyhiä eikä rikkaita vaan "tavallisia". Näitä tavallisia eivät arjessa kosketa yhteiskunnan eriarvoisuutta luovat rakenteet, kuten luokkajärjestelmä. Yksilötoimijuus painottui erityisen suorasti heidän käsityksissään, sillä he kuvailivat mahdollisuuksiaan tavalla, jossa oli valinnanvapautta toteuttaa itseään. He uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvoon, vaikka tiedostivatkin, että Suomessa on erilaisessa asemassa olevia ihmisryhmiä:

[...] ajattelen ihmisten, Suomessakin, jakautuvan erityisesti toimeentulonsa kautta erilaisiin luokkiin. [...] etten ole kokenut itseni/perheeni olevan ikinä mitenkään erityisen rikas tai köyhä. Rahaa on ollut matkustaa ja harrastaa, vaikka monilapsinen perhe olemmekin, muttei sitä erityisemmin olla tuhlailtukaan. Ehkä me ns. keskiluokkaan, tai omien termieni mukaan "tavallisiin", kuuluvat emme tiedosta luokkajärjestelmää, kun se ei varsinaisesti omaa elämää kosketa – en tiedä. (Optimistinen, nainen, yliopisto, 24 v.)

Tavallisuuteen positioituminen rinnastuu aikaisempaan tutkimukseen, jossa ihmisten on todettu olevan taipuvaisia sijoittamaan itseään keskelle erilaisissa sosiaalisissa järjestelmissä, kuten luokkahierarkiassa. Siten he asemoivat myös mahdollisuuksiaan toimijuuteen suhteessa muihin ja erityisesti erotuksena pohjalla tai huipulla oleviin epäonnistujiin tai eliittiin (esim. Blom ym. 2012, 8–9; Irwin 2018; Savage ym. 2001). Kriittisiin kuuluvat nuoret taas tiedostivat selkeämmin eroja suhteessa keskiluokkaisen luokattomuuden tavallisuuteen juuri toimijuuden mahdollisuuksien

näkökulmasta. He kyseenalaistivat meritokraattista luokattomuutta ja korostivat, että luokat ovat Suomessa elossa ja luovat eriarvoisuutta ihmisten mahdollisuuksien välille. He myös kokivat, että erot eriarvoisuudessa alkavat korostua yläasteiässä tai heti sen jälkeen, mikä antaa viitteitä siitä, että nuoret voivat alkaa tiedostaa eriarvoisuuteen liittyviä asioita jatkokoulutusvaihtoehtoja pohtiessaan:

Uskon että mikäli luokkataustani olisi erilainen niin olisin paljon huonommassa lähtökohdassa yhteiskunnassa. Olen tämän nähnyt monissa kavereissani ja tuttavissani. Yhteiskuntaluokat Suomessa ovat yhä elossa ja voimissaan, kaikille ei ole samoja mahdollisuuksia pärjätä. (Kriittinen, mies, yliopisto, 23 v.)

Perheiden tuloerot näkyivät erityisesti yläaste- ja lukioiässä. Tällöin oli tarpeeksi vanha tajuamaan, kenellä oli merkivaatteet ja ketkä asuivat "hyvillä alueilla". [...] Tietyssä mielessä asia näkyi myös siinä vaiheessa, kun haettiin korkeakouluihin. Varrakkaista perheitä olevat kävivät valmennuskursseja ja muita ja kaikki hyvätuloista perheistä olevat tuttuni pääsivätkin muun muassa lääketiedettä tai oikeustiedettä lukemaan. (Kriittinen, nainen, ammattikorkeakoulu, 22 v.)

"Yhteiskunta antaa kaikille mahdollisuuden menestyä" – Meritokratia reiluna epätasa-arvona

Esiteltyjen teemojen lisäksi punaisena lankana optimististen vastauksissa välittyi heidän luottamuksensa siihen, että yhteiskunta toimii meritokraattisten periaatteiden mukaisesti. Tämä näkyi siten, että he uskoivat kaikilla olevan yhteiskunnassa samat mahdollisuudet, koska kaikille on annettu samat välineet tavoitella menestystä omalla työnteolla. Mahdollisuuksien tasa-arvo ei kuitenkaan johda lopputulosten tasa-arvoon,

koska kaikki eivät hyödynnä mahdollisuuksiaan ja työskentele riittävästi päämääriensä eteen. He tiedostivat, että kaikki eivät lähde samalta viivalta elämään, mutta painottivat, että jokaiselle annetaan mahdollisuus kiritä rinnalle. Tällöin kyse on pitkälti yksilötoimijuudesta eli oikein valitsemisesta ja motivaatiosta edetä kohti päämääriään. Optimistiset painottivat yksilön omaa vastuuta, sillä he kokivat, että Suomessa itsensä kehittämistä on tehty helppoa:

Minä näen ihmisiä, jotka ovat elämässään pärjänneet paremmin, koska he ovat joko syntyneet parempaan elämään tai tehneet elämästään paremman. [...] huomaan vain ihmisiä, jotka voivat tehdä vapaassa maailmassa omasta elämästään joko paremman tai valittaa "luokista". Tietysti jotkut aloittavat paremmalta paikalta syntyessään, mutta ainakin Suomen valtiossa on niin helpot keinot saada apua itsensä kehittämiseen, että en näe näitä luokkapuheita mieluisana :/. (Optimistinen, mies, ammattikoulu, 23 v.)

Koen, että poliittisessa keskustelussa puhuminen luokista (samoin kuin monilla muillakin elämän alueilla kategorioiminen) luo lähtökohdat vastakkainasettelulle, josta ihmisten pitäisi päästä eroon. Uskon että yhteiskunta antaa kaikille mahdollisuuden menestyä. Vähän samalla tavalla kuin ihmisen perimä antaa lähtökohdat elämälle, mutta omalla työllä ja harjoittelulla pystyy vaikuttamaan omaan tilanteeseensa erittäin paljon. Kyse on vain siitä, miten paljon vaivaa haluaa nähdä ja minkälaisia valintoja elämässä tekee [...] (Optimistinen, mies, yliopisto, 24 v.)

Myös kriittisten käsitykset toimijuuden mahdollisuuksista noudattelivat meritokraattista käsitystä yhteiskunnasta siltä osin, että niissä korostettiin yksilön vastuuta. He painottivat ahkeran työnteon merkitystä, jonka avulla vaikeista olosuhteista voi olla mahdollista nousta, pärjätä elämässä ja tarjota omille lapsille joltain parempaa. Tämä heijasteli

kriittisten uskoa meritokratian lupaukseen siitä, että vaikka lähtökohdiltaan mahdollisuudet eivät ole kaikille samat, voi oman menestyksen lunastaa kovalla työllä huono-osaisesta taustastaan riippumatta. Tällöin lopputulosten tasa-arvo voi toteutua:

Koin lapsena kuuluvani köyhään perheeseen. Haluan että minulla ja lapsillani on rahaa. Joten teen paljon töitä sen eteen. (Kriittinen, mies, yliopisto, 25 v.)

Sekä optimististen että kriittisten pohdinnat ilmensivät meritokraattiseen käsitykseen kuuluvaa ajatusta siitä, että yhteiskunnan kaikille tarjoamat samat mahdollisuudet saa realisoitua menestykseksi yksilön omalle vastuulle kuuluvalla aktiivisella toimijuudella. He kuitenkin rakensivat tätä vaadetta yksilötoimijuudelle eritavalla. Optimistiset uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvoon ylipäättään yhteiskunnan objektiivisena tilana ja pitivät yksilötoimijuutta kansalaiseen kohdistuvana velvollisuutena, jonka mukaan jokaisen tulee kantaa vastuu omasta pärjäämisestään. Heidän käsityksensä noudattelivatkin meritokratian oikeuttamista siinä mielessä, että he uskoivat suomalaisen yhteiskunnan toimivan meritokraattisten ihanteiden mukaisesti antamalla aidosti kaikille samat mahdollisuudet pärjätä elämässään.

Vaikka kriittiset epäilivät mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumista yhteiskunnassa, he näyttivät silti hyväksyvän meritokratian yksilön omaan vastuuseen perustuvana oman toimijuutensa reunaehtona. Siinä missä optimistiset hyväksyivät meritokratian aktiivisesti, kriittiset tekivät sitä passiivisemmin, kenties osin pakon edessä. Heidän käsityksissään meritokraattinen yhteiskunta näyttäytyi vallitsevana tilana, jossa omaan vastuuseen ja ahkeruuteen perustuva yksilötoimijuus on kaikille mahdollinen ja reilu keino pyrkiä kohti parempaa. Tämä tuki aikaisempien tutkimusten

löydöstä siitä, että myös huono-osaisilla on taipumus oikeuttaa meritokratiaa, sillä se voi lisätä heidän toivoaan tulevaisuudestaan (McCoy ym. 2013). Oman vastuun, kyvykkyyden ja työnteon painottaminen omassa pärjäämisessä saattoi vahvistaa kriittisten kontrollin ja toiveikkuuden tunnetta sen kokemuksen rinnalla, ettei mahdollisuuksien tasa-arvo yhteiskunnassa lähtökohtaisesti toteudu (vrt. Hiltin & Long 2009).

Toisaalta meritokratian kyseenalaistaminen ei välttämättä edes ole aito vaihtoehto tilanteessa, jossa se lupaa palkita kaikki kovan työn tekijät, sillä se johtaisi myös työmoraalin kyseenalaistamiseen. Kritiikki voisi tosin kohdistua siihen lunnastaako meritokratia todella lupauksensa, mutta sen suuntaisia kritiikkiä nuoret eivät tuoneet esille. Joka tapauksessa kriittiset kyseenalaistivat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisen Suomessa eivätkä siten täysin hyväksyneet meritokratiaa. Sen sijaan he hyväksyivät meritokratian yksilön vastuuta ja erityisesti yksilötoimijuutta painottavan "jokainen on oman onnensa seppä"-ulottuvuuden.

Nuorten rakentama ymmärrystapa meritokratiasta reiluna epätasa-arvona palautuu lopulta ainakin kahdenlaiseen pohdintaan heidän eriarvoisuuskäsityksistään. Ensinnäkin kysymyksen reiluudesta eli siitä, millainen epätasa-arvo heistä on reilua (ks. esim. Elford 2018) sekä toiseksi ilmiöön (epä)tasa-arvoisuuden ja (epä)reiluuden käsitteiden törmäämisestä maallikoiden eriarvoisuuskäsityksissä (esim. Starmans ym. 2017). Reilu epätasa-arvo hahmottui nuorten käsityksissä järjestelmänä, jossa jokainen saa sen, minkä omalla työllään ansaitsee. Systeemi näyttäytyi niin kriittisille kuin optimistisille siinä määrin reiluna, että lopulta yksilön asema määräytyy hänen ahkeruuteensa perustuvien saavutustensa mukaan ja kova työ palkitsee. Nuorten käsitykset olivat siten linjassa aikaisemman tutkimuksen kanssa (Starmans ym. 2017), sillä ihmisten on todettu suosi-

van reilua jakotapaa eikä niinkään tasa-arvoista jakotapaa eli sitä, että jokainen saisi saman verran. Reiluuden ja tasa-arvoisuuden törmätessä, suositaan ennemmin reilua epätasa-arvoa kuin epäreilua tasa-arvoa.

Pohdinta

Olen jäsentänyt integroivaa monimenetelmällistä otetta hyödyntäen nuorten käsityksiä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta suomalaisessa yhteiskunnassa sekä sitä, miten nuo käsitykset heijastuivat nuorten näkemyksiin toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä. Nuoret jakaantuivat lähes kahtia sen perusteella, millaisena yhteiskunta heille näyttäytyi. Eniten nuorissa oli optimisteja, jotka uskoivat mahdollisuuksien tasa-arvon toteutuvan suomalaisessa yhteiskunnassa. Kuitenkin lähes yhtä iso osuus suhtautui mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen kriittisesti pienen joukon ollessaan kannastaan epävarma. Koulutustaso oli keskeisin erontekijä käsityksissä, sillä sen noustessa myös kriittisten osuus kasvoi. Rahan ja keskiluokkaisuuden rinnalla koulutus oli keskeisessä asemassa myös siinä, miten nuoret tekivät luokkapohdinnoissaan ymmärrettäväksi käsityksiään toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavista tekijöistä. Kouluttautuminen liitettiin menestymiseen elämässä. Sekä optimistisesti että kriittisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen suhtautuvat nuoret painottivat yksilön vastuuta siten, että motivaatiolla ja ahkeralla työnteolla voi menestyä elämässään. Optimistiset hyväksyivät meritokratian sekä uskomalla mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen että luottamalla siihen, että kaikista lähtökohdista voi omien valintojen kautta nousta parempaan asemaan. Kriittiset sen sijaan hyväksyivät ainoastaan jälkimmäisen tulkinnan meritokratiasta. He hyväksyivät yksilön omaa vastuuta korostavan ulottuvuuden meritokratiasta nähdessä, että on jokaisen omalla vastuulla nousta ahkeran työnteon kautta erilaisista lähtökohdista

parempaan asemaan. Tällainen usko meritokratiaan, optimistisilla tosin kokonaisvaltaisempi kuin kriittisillä, tasoitti nuorten käsityksissä heidän yhteiskunnassa havaitsemaa epäsuhtaa elämän eriarvoisista lähtökohdista. Muotoilemalla ajatusta reilusta epätasa-arvosta nuoret tekivät ymmärrettäväksi käsityksiään yhteiskunnan meritokraattisesta pohjavireestä, jossa kaikilla on mahdollisuus pärjätä, vaikka se joillekin onkin lähtökohdiltaan työläämpää kuin toisille.

Kriittisten ryhmän käsitysten kohdalla on kuitenkin ristiriita. Heidän joukossaan oli köyhyyttä lapsuudessa kokeneita ja työväenluokkaisesta asemastaan kertovia nuoria, jotka samalla painottivat yksilön omaa vastuuta mahdollisuuksien lunastamisessa. Vaikka he suhtautuivat kriittisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen, näyttivät he ainakin tuolta osin hyväksyvän meritokratian toimijuutensa raameiksi. Yhteiskunnassamme vallitseva yksilön vastuuta painottava ilmapiiri voi estää huono-osaisistakin lähtökohdista tulevia ajattelemasta, että järjestelmässä olisi jotain vikaa. Sen sijaan he voivat mieltää mahdollisten haasteiden syiden ja erityisesti ratkaisujen löytyvän ennemmin yksilöstä (ks. myös Alesina & Giuliano 2015; Kang 2020; Mijs 2021). Seurauksena oikeutus meritokratialle ihanteellisena järjestelmänä voi vahvistua. Tämä kaikki kertoo siitä, että käsitykset mahdollisuuksien tasa-arvosta eivät juonnu objektiivisista yhteiskunnallisista tekijöistä vaan ne muodostuvat yhteiskunnan arvojen ja ideologioiden pohjalta. Sen valossa suomalainen yhteiskunta näyttäytyi nuorille mahdollistavana, mutta ei mahdollisuuksia varmistavana. Se ei nuorten mukaan sulje ketään kokonaan pois, mutta ei myöskään varmista kaikille hyvää elämää, vaan vaatii sen saavuttamiseksi joiltakin kovempaa työnteoa kuin toisilta.

Myös optimististen käsityksissä oli havaittavissa osittain ristiriitaa. Optimististen nuorten mielestä Suomessa vallitsee mahdollisuuksien tasa-arvo,

mutta samalla osa heistä tunnisti, että hyväosaista perhetaustasta on ollut heille hyötyä. Ristiriita voi syntyä siitä, että oman etuoikeutensa myöntäminen ja tiedostaminen voi nuorena olla haastavaa ja myös mahdotonta jos on elänyt aikaisemmin vain samankaltaisten ympäröimänä. Tällöin voi olla taipuvaisempi ajattelemaan, että kaikilla on asiat lopulta yhtä hyvin kuin itsellä. Meritokraattisen ajattelutavan hyväksyminen voi olla myös helpompi ratkaisu mahdollisesti koettuun ristiriitaan omasta etuoikeutetusta asemasta. Ajattelemalla Suomea mahdollisuuksien tasa-arvon yhteiskuntana, etuoikeutetun aseman saa etäännytettyä ajattelemalla, että kaikilla on kyllä samat mahdollisuudet kuin itsellä.

Nuorten ymmärrykseen reilusta epätasa-arvosta linkittyi erottamattomana yksilötoimijuus. Tässä näkyi nuorten toimijuuden relationaalisuus yhteiskunnan rakenteellisiin tekijöihin ja ajalliseen periodiin. Huono-osaisemmista lähtökohdista lähteviltä vaaditaan meritokraattisessa yhteiskunnassa vahvempaa yksilötoimijuutta, sillä he joutuvat ponnistelemaan enemmän saavuttaakseen tavoitteitaan. Toisaalta kova työskentely tavoitteiden eteen voi myös jatkossa vahvistaa yksilötoimijuuden kokemusta ja meritokratian hyväksymistä, mikäli ponnistelu tuottaa tulosta.

Kaiken kaikkiaan nuorten tavassa hyväksyä meritokratia yksilötoimijuuteen pohjautuvana reiluna epätasa-arvona on nähtävissä mikro- ja makrotasojen dynaamista vuorovaikutusta. Makrotason meritokraattinen yhteiskunta luo vaatimuksen yksilötoimijuudesta, joka mikrotasolla sisäistettyinä puolestaan johtaa meritokratian vahvempaan hyväksyntään. Se taas entisestään vahvistaa yksilön oman vastuun painottamista eriarvoisuuden syitä koskevissa käsityksissä (vrt. Andersen ym. 2021). Tämä voi kertoa makro- ja mikrotasojen välisestä mekanismista toimijuuskäsitysten muodostumisessa, jota on syytä tutkia tarkemmin. Se tarjoaisi mahdollisuuden päästä kiinni toimijuuden rela-

tionaaliseen suhteeseen ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin siten, miten yksilön käsitykset toimijuutensa mahdollisuuksista toimivat välittävänä tekijänä rakenteiden määrittämien odotusten, rajoitusten ja mahdollisuuksien sekä lopulta itse toimijuuden välillä ja toiseksi siten, miten toimijuus voi vahvistaa, ylläpitää tai muokata rakenteita (vrt. Hitlin & Long 2009).

Hiukan yllättäen viimeaikaisesta yksilöiden käsityksiä koskevasta kulttuurisesta luokkatutkimuksesta poiketen aineistoni nuoret eivät pohtineet luokkapohdinnoissaan intersektionaalisia eroja (ks. esim. Harrits & Pedersen 2018). Yksi syy voi olla laadullisen aineistoni luonne, joka koostui vastauksista kyselylomakkeen avokysymykseen, jossa oli rajattu tehtävänanto. Se saattoi ohjata nuoria pohtimaan luokan vaikutuksia enemmän elämänsä kannalta ajankohtaisten, konkreettisten ja välineellisten asioiden, kuten rahan ja koulutuksen, kautta. Esimerkiksi vuorovaikutuksellisempi haastattelutilanne olisi voinut tuottaa toisenlaisia luokkapohdintoja. Toisaalta avokysymys tuotti pohdintoja, joita nuorille nousi luokasta assosiativisesti mieleen ilman tutkijan esittämiä tarkentavia kysymyksiä, ja aineisto kertoo nuorten käsityksistä tästä näkökulmasta. Käyttämäni aineiston merkittävin rajoitus oli, että se koostui vain koulutuksen parissa olevien nuorten käsityksistä eikä siten tarjonnut vertailumahdollisuutta työn ja koulutuksen ulkopuolella olevien nuorten käsityksiin. Heidän kohdallaan myös erilaiset intersektionaaliset erot olisivat voineet nousta esille.

Toisaalta tutkimalla käsityksiä integroivalla monimenetelmällisellä otteella oli mahdollista päästä käsiksi nuorten meritokratian ideaa noudattelevaan tapaan käsittää toimijuuden mahdollisuuksia reiluna epätasa-arvona. Määrällisen analyysin tuloksena muodostuneiden orientaatiotyyppien integroiminen laadullisen analyysin kehykseksi auttoi huomaamaan, että niin kriittisesti kuin op-

timistisesti mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen suhtautuvat paikansivat toimijuuden mahdollisuuksiin vaikuttavia tekijöitä samanlaisiin tekijöihin. Nuorten käsitys reilusta epätasa-arvosta oli yllättävän vahva, mutta samalla se vastasi suomalaisessa yhteiskunnassa jo vuosikymmeniä painotettua koulutuksen, yrittämisen ja työnteon optimismia ja näihin liitettyä yksilön vastuuta. Nuoret hyväksyivät meritokratian, sillä he pohjimmiltaan uskoivat yhteiskuntaan sisäänrakennetulla tavalla, että aktiivinen yksilötoimijuus voi nostaa kenet tahansa ansaitsemiinsa aseisiin yhteiskunnassa.

Kiitokset

Tämän tutkimuksen tekemistä on mahdollistanut Suomen Kulttuurirahaston Keskusrahaston myöntämä henkilökohtainen apuraha.

Kirjallisuus

- ALESINA, ALBERTO & PAOLA GIULIANO. 2015. "Culture and Institutions." *Journal of Economic Literature* 53:4, 898–994.
- AMNÄ, ERIK & JOAKIM EKMAN. 2014. "Standby Citizens: Diverse Faces of Political Passivity." *European Political Science Review* 6:2, 261–281.
- ANDERSEN, DITTE, MALENE LUE KESSING & JEANETTE ØSTERGAARD. 2021. "We Have Equal Opportunities – in Theory': Lay Perceptions of Privilege, Meritocracy and Inequality in Denmark." *Sociology* 55:6, 1–18.
- BECK, ULRICH, ANTHONY GIDDENS & SCOTT LASH. 1995. *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.
- BLOM, RAIMO, TOMI KANKAINEN & HARRI MELIN. 2012. *Jakaantunut Suomi*. Raportti ISSP 2009 Suomen aineistosta. Yhteiskuntatieteellinen Tietoariston julkaisu 10, 2012. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print.
- BOTTERO, WENDY. 2020. *A Sense of Inequality*. Lontoo: Rowman & Littlefield International.
- BOURDIEU, PIERRE. 1984. *Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- BOURDIEU, PIERRE. 1986. "The Forms of Capital." Teoksessa *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, toim. John Richardson. Westport: Greenwood, 241–58.
- BRANNEN, JULIA & ANN NILSEN. 2005. "Individualization, Choice and Structure: Discussion of Current Trends in Sociological Analysis." *The Sociological Review* 53:3, 412–428.
- CREAMER, ELIZABETH G. 2018. *An Introduction to Fully Integrated Mixed Methods Research*. Los Angeles: Sage.
- DURKHEIM, ÉMILE. 1980. *Uskontoelämän alkeismuodot: Australialainen toteimijärjestelmä*. Helsinki: Tammi.
- ELFORD, GIDEON. 2018. "When Is Inequality Fair?" *Ethical Theory and Moral Practice* 21:1, 1205–1218.
- EMIRBAYER, MUSTAFA & ANN MISCHÉ. 1998. "What Is Agency?" *The American Journal of Sociology* 103:4, 962–1023.
- ESKOLA, JARI & JUHA SUORANTA. 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- EVANS, KAREN. 2007. "Concepts of Bounded Agency in Education, Work, and the Personal Lives of Young Adults." *International Journal of Psychology* 42:2, 85–93.
- GIMPELSON, VLADIMIR & DANIEL TREISMAN. 2018. "Misperceiving Inequality." *Economics & Politics* 30:1, 27–54.
- GOLDTHORPE, JOHN H. 1996. "Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Educational Attainment." *The British Journal of Sociology* 47:3, 481–505.
- HARRITS, GITTE SOMMER & HELENE HELBOE PEDERSEN. 2018. "Class Categories and Subjective Dimension of Class: The Case of Denmark." *The British Journal of Sociology* 69:1, 67–98.
- HAUSER, OLIVER & MICHAEL NORTON. 2017. "(Mis)perceptions of Inequality." *Current Opinion in Psychology* 18:1, 21–25.
- HITLIN, STEVEN & CHARISSE LONG. 2009. "Agency as a Sociological Variable: A Preliminary Model of Individuals, Situations, and the Life Course." *Sociology Compass* 3:1, 137–160.
- HOLLI, ANNE MARIA. 2002. "Suomalaisen tasa-arvopolitiikan haasteet." Teoksessa *Tasa-arvopolitiikan haasteet*, toim. Anne Maria Holli, Terhi Saarikoski & Elina Sana. Helsinki: WSOY, 12–30.
- HÄRKÖNEN, JUHO & OUTI SIRNIÖ. 2020. "Educational Transitions and Educational Inequality: A Multiple Pathways Sequential Logit Model Analysis of Finnish Birth Cohorts 1960–1985." *European Sociological Review* 36:5, 700–719.
- IRWIN, SARAH. 2015. "Class and Comparison: Subjective Social Location and Lay Experiences of Constraint and Mobility." *The British Journal of Sociology* 66:2, 256–281.
- IRWIN, SARAH. 2018. "Lay Perceptions of Inequality and Social Structure." *Sociology* 52:2, 211–227.
- JOST, JOHN T., MAHZARIN R. BANAJI & BRIAN A. NOSEK. 2004. "A Decade of System justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo." *Political Psychology* 25:6, 881–919.

- JULKUNEN, RAIJA. 2001. *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- KALENIUS, ALEKSI. 2020. "Tasa-arvo, perustaidot ja koulutuspolitiikka." *Aikaiskasvatus* 40:4, 333-340.
- KANG, WOJIN. 2020. "What Determines Citizens' Perception of the Equality of Opportunity?" *The Journal of Inequality and Democracy* 3:2, 22-37.
- KESKITALO-FOLEY, SEIJA, KATRI KOMULAINEN & PÄIVI NASKALI. 2010. "Risto Reipas riskinottaja. Koulutuspolitiikan tavoitteleva ihannekansalainen." Teoksessa *Yrittäjyyskasvatus hallintana*, toim. Katri Komulainen, Seija Keskitalo-Foley, Maija Korhonen & Sirpa Lappalainen. Jyväskylä: Vastapaino, 15-36.
- KORTTEINEN, MATTI. 1992. *Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- KOSUNEN, TAPIO. 2021. *Kohti saavutettavampaa korkeakoulutusta ja korkeakoulua*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:35. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- KÄYHKÖ, MARI. 2014. "Kelpaanko? Riitänkö? Kuulunko? Työläistäustaiset naiset, yliopisto-opiskelu ja luokan kokemukset." *Sosiologia* 51:1, 4-20.
- MATTILA, MAIJA. 2020. *Eriarvoisuuden tila Suomessa 2020*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö.
- MCCOY, SHANNON K., JOSEPH D. WELLMAN, BRANDON COSLEY, LAURA SASLOW & ELISSA EPEL. 2013. "Is the Belief in Meritocracy Palliative for Members of Low Status Groups? Evidence for a Benefit for Self-Esteem and Physical Health via Perceived Control." *European Journal of Social Psychology* 43:4, 307-318.
- METELINEN, SAMI. 2021. *Tasa-arvoiset*. EVA-Analyysi. Helsinki: Elinkeinoelämän valtuuskunta. <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2021/04/eva-analyysi-no-91.pdf> (Luettu 20.9.2022.)
- MIJS, JONATHAN J.B. 2021. "The Paradox of Inequality: Income Inequality and Belief in Meritocracy Go Hand in Hand." *SocioEconomic Review* 19:1, 7-35.
- MOISIO, PASI. 2006. "Sosiaalinen liikkuvuus ja mahdollisuuksien tasa-arvo 2000-luvun Suomessa." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi 2006*, toim. Mikko Kautto. Helsinki: STAKES, 264-284.
- MORAN-ELLIS, JO, VICTORIA ALEXANDER, ANN CRONIN, MARY DICKINSON, JANE FIELDING, JUDITH SLENEY & HILARY THOMAS. 2006. "Triangulation and Integration: Processes, Claims and Implications." *Qualitative Research* 6:1, 45-59.
- NAUMANEN, PÄIVI & HEIKKI SILVENNOINEN. 2010. "Koulutus, yhteiskuntaluokat ja eriarvoisuus." Teoksessa *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*, toim. Jani Erola. Helsinki: Gaudeamus, 67-88.
- NORUSIS, MARIJA J. 2011. *IBM SPSS Statistics 19 Advanced Statistical Procedures Companion*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- NUMMENMAA, LAURI. 2009. *Käyttytymistieteiden tilastolliset menetelmät*. Helsinki: Tammi.
- OPETUSMINISTERIÖ. 2004. *Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma*. Opetusministeriön julkaisuja 10. Helsinki: Opetusministeriö.
- OPETUSMINISTERIÖ. 2009. *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat*. Opetusministeriön julkaisuja 7. Helsinki: Opetusministeriö.
- PIIRAINEN, TIMO & JUHO SAARI. 2002. *Yhteiskunnalliset jaot: 1990-luvun perintö?* Helsinki: Gaudeamus.
- SAARI, KARI & KATJA LÖTJÖNEN. 2022. "Mitkä keinot vaikuttavat ympäristö- ja ilmastoasioissa? Nuorten vaikuttamiskeinojen orientaatiotyypit ja niiden erityispiirteet." Teoksessa *Kestävää tekoa: Nuorisobarometri 2021*, toim. Tomi Kiilakoski. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto & Nuorisotutkimusseura & opetus- ja kulttuuriministeriö, 117-135.
- SAVAGE, MIKE, GAYNOR BAGNALL & BRIAN LONGHURST. 2001. "Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Northwest of England." *Sociology* 35:4, 875-892.
- SEPPÄNEN-JÄRVELÄ, RIITTA, LEENA ÅKERBLAD & KAISA HAAPAKOSKI. 2019. "Monimenetelmällisen tutkimuksen integroivat strategiat." *Yhteiskuntapolitiikka* 84:3, 332-339.
- SIISIÄINEN, MARTTI. 2014. "Työtä vailla olevat nuoret." Teoksessa *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*, toim. Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvästi. Tampere: Vastapaino, 91-125.
- STARMANS, CHRISTINA, MARK SHESKIN & PAUL BLOOM. 2017. "Why People Prefer Unequal Societies." *Nature Human Behaviour* 1:1, 1-7.
- TREVISAN, FRANCESCA, PATRICE RUSCONI, PAUL HANNA & PETER HEGARTY. 2021. "Psychologising Meritocracy: A Historical Account of Its Many Guises." *Theory & Psychology* 32:2, 221-242.
- TUOMI, JOUNI & ANNELI SARAJÄRVI. 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uud. laitos. Helsinki: Tammi.
- TZANKOVA, IANA, GABRIELE PRATI & ELVIRA CICOGNANI. 2021. "Profiles of Citizenship Orientations Among Youth." *YOUNG* 30:1, 57-79.
- YOUNG, MICHAEL. 1967. *Meritokratian nousu 1870-2033: tutkielma koulutuksesta ja tasa-arvosta*. Helsinki: Weilin & Göös.